

Байда Ю. М.,

Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

ЯВИЩЕ СИНКРЕТИЗМУ В СИСТЕМІ З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Стаття присвячена дослідженню явища синхронної перехідності на синтаксичному рівні, у системі з'ясувальних складнопідрядних речень.

Ключові слова: синкретизм (синхронна перехідність, контамінація), з'ясувально-атрибутивні конструкції, з'ясувально-причинові речення, опорний компонент.

Статья посвящена исследованию явления синхронной переходности на синтаксическом уровне, в системе изъяснительных сложноподчиненных предложений.

Ключевые слова: синкретизм (синхронная переходность, контаминация), изъяснительно-атрибутивные конструкции, изъяснительно-причинные предложения, опорный компонент.

The article focuses in the investigation of the phenomenon's synchronous transition on the syntactic level, in the system of the complex sentences.

Key words: syncretism (synchronous transitivity), complex sentences, base component.

Явище синкретизму (синхронної перехідності, контамінації) в мові було предметом зацікавлення багатьох лінгвістів, але деякі питання, що стосуються цієї проблеми, залишаються нерозв'язаними. Увага вчених до феномену перехідності на синтаксичному рівні зумовила появу певних спостережень і висновків, що знайшли відображення у працях В. В. Бабайцевої, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, О. М. Пешковського, Л. Д. Чеснокової, Л. В. Шитик та ін. Однак, на думку Л. В. Шитик, найменше уваги приділено дослідженню синхронної перехідності на рівні складного речення, хоч системний аналіз складних конструкцій дозволяє виявити, крім типових складних утворень, значну кількість перехідних ланок синхронного характеру [19, с. 216].

Аналіз літератури з окресленої проблеми засвідчує, що поряд з іншими перехідними конструкціями на більшу увагу заслуговує явище синкретизму в системі з'ясувальних складнопідрядних речень. Хоч зауваження про наявність додаткових відтінків значень у досліджуваних структурах і подаються в наукових працях, але вони нечисленні. Бракує системності у визначенні чинників, які зумовлюють синхронну перехідність у складнопідрядному з'ясувальному реченні, а тому проблема залишається до кінця невичерпаною і актуальною.

Описуючи з'ясувальні речення, більшість дослідників указують, що з'ясувальна підрядна частина може посідати в них означальну [5, с. 523], присубстантивну [4, с. 332], з'ясувально-означальну [14, с. 307], атрибутивно-з'ясувальну [7, с. 77] позиції, якщо вона поширює іменник у головній частині. У сучасних синтаксичних розвідках трапляється й така думка: якщо іменник має значення опорних слів з'ясувальних речень, такі конструкції є з'ясувальними, а з огляду аналогії до членів речення – вони об'єктно-означальні [16, с. 501].

В україністиці проблеми синкретизму намагаються розв'язати Л. В. Шитик та В. Г. Зарицька. Проте праці першої дослідниці присвячені переважно синкретизму безсполучникових речень, а другої – складнопідрядних речень атрибутивно-з'ясувальної та атрибутивно-просторової семантики. Тому потребує висвітлення питання про наявність різних семантичних відтінків у структурі з'ясувальних складнопідрядних речень.

Виклад основного матеріалу. У системі складного речення основною причиною синкретизму вважають «поєднання ознак унаслідок накладання значень предикативних частин і «значень відношень» [18, с. 584]. Така диференціація можлива як у плані змісту (значення мовних одиниць), так і вираження (спосіб вираження, вид зв'язку, характер залежності) та змісту й вираження одночасно [9, с. 71].

Зважаючи на це, у синтаксичній науці з-поміж складнопідрядних синкретичної семантики виокремлюють речення, що позначаються синкретизмом форми (структурний різновид), синкретизмом змісту (значеннєвий) та синкретизмом змісту й форми водночас. Семантичні відтінки складнопідрядних конструкцій одного структурного типу позначені *значеннєвим синкретизмом* [19, с. 217].

Оскільки досліджувані утворення належать до одного структурного різновиду, то вони характеризуються синкретизмом змісту. Найчастіше в таких реченнях спостерігаємо поєднання об'єктного та атрибутивного значення: *Існує думка, що ХХІ ст. стане віком кібернетики і лінгвістики, у межах якої комунікативна лінгвістика відіграватиме провідну роль* [3, с. 234] – яка? про що?, а також об'єктного та причинового: *Боюся, що ні на північ, ні на південь ніхто вас не повезе, Куліш* [13, с. 335] – чого? чому? Це дало підстави для виокремлення двох найбільш значущих різновидів складнопідрядних з'ясувальних конструкцій, що мають синкретичну семантику: *з'ясувально-атрибутивні* та *з'ясувально-причинові* речення.

Дослідження засвідчило, що синкретизм на рівні складнопідрядного з'ясувального речення зумовлюють декілька чинників. Найпершим і найголовнішим чинником, що зумовлює синкретизм у таких конструкціях, є опорний компонент головної частини, а саме його категорійне значення. У реченнях першого різновиду (з'ясувально-атрибутивних), а також частині речень другого різновиду (з'ясувально-причинових) – це іменник дієслівного походження (девербатив) або іменник, що має здатність до керування, зокрема: *висновок, телеграма, пісня, гіпотеза* тощо. Вони належать до лексико-граматичного класу синкретичних (гібридних) слів [1, с. 16], які зберігають семантичний зв'язок з дієсловами та мають категорії, властиві іменникам. Поєднуючи диференційні ознаки дієслова та іменника, цей синкретичний компонент передбачає наявність атрибутивного

поширювача, характерного для субстантива, й об'єктного, що вимагає дієслово (здатність керувати). Означена особливість опорного компонента головної частини досліджуваних утворень дає змогу поставити до нього два питання – атрибутивне й об'єктне.

Спектр опорних компонентів, що поєднують головну частину з підрядною в конструкціях із з'ясувально-атрибутивним значенням, надзвичайно широкий. Найголовнішими є такі семантичні групи опорних девербативів, утворених від перехідних дієслів:

1) зі значенням мовлення, повідомлення, сприймання та передавання інформації (*заява, звістка, твердження* тощо): *А мої люди привезли звістку, що у Мозирі й Турові на Білій Русі Януш Радзівіл вирізує селян, сотнями на палі садовить, вогню на поталу віддав села і міста* [15, с. 167];

2) зі значенням мислення (*гадка, думка, згадка* тощо): *Лякаюся самої лише думки, що Лариса може дізнатися чи бодай запідозрити, що я тут виробляю* [13, с. 207]. Девербатив *думка* є найпродуктивнішим у творенні таких речень, а решту слів, на жаль, нами зафіксовано не було, хоч можна передбачити вживання таких конструкцій: *І гадки не маю, що відбувається; Одна лише згадка, що скоро іспит, посилювала мої переживання;*

3) зі значенням відчуття та емоційного стану (*віра, відчуття, загроза* тощо): *Він мав не тільки муку, але й гордість, і віру, що краса повинна єднатися тільки з красою* [17, с. 85].

Серед конструкцій, які функціонують із синкретичною семантикою, в головній частині вживаються сполуки фразеологічного типу: *доходить висновку, прийти до висновку, мати думку, мати надію, мати підозру, спіймати на думці*, наприклад: *Григорій перевірів гвинтівку і дійшов висновку, що має добру рушницю* [2, с. 310]; *Маю думку, що треба негайно перейти Случ коронному військові* [15, с. 187]. Проте спостереження засвідчують, що вирішальною для підрядної частини в таких побудовах є не вся фразеологічна сполука, а саме іменник у її структурі. Більшістю синтаксистів зауважено, що опорними компонентами головної частини складнопідрядного з'ясувального речення можуть бути фразеологічні звороти, але їхня семантика детально не аналізувалася [10, с. 63; 16, с. 498 та ін.].

Як засвідчує матеріал, важливим чинником у побудові саме таких конструкцій є не лише опорний компонент – девербатив та іменник, що має здатність до керування, а й сполучний засіб, яким поєднуються їхні частини. У всіх реченнях зафіксовано переважне вживання асемантичного сполучника *що*, функціонування інших сполучних засобів при цих опорних словах посилює атрибутивну семантику: *Переклад античних пам'яток висуває перед перекладачем низку питань, які не виникають при перекладі інших творів* [13, с. 259] – питань яких?

Другим структурно-семантичним різновидом синкретичних речень, як уже зазначалося, є конструкції, що характеризуються синтезом з'ясувального та причинового відтінків – з'ясувально-причинові речення.

Особливістю вияву цих синкретичних речень є наявність специфічної головної частини. Опорний компонент таких речень виражено:

1) дієсловами емоційного стану (*боятися, дивуватися, жалкувати, ображатися, переживати, радіти, скаржитися, шкодувати* тощо): *Мабуть, шкодуєш, що не зостався в госпіталі?* [8, с. 142]; *Григорій дивувався, чого в них таке ставлення до нього* [2, с. 356];

2) прикметниками й предикативами (*винний, дивно, жаль* тощо): *Я не винна, що так сталося, товаришу капітан третього рангу* [11, с. 135]; *І вам, звичайно, дивно, що я живий, – посміхнувся Чумак* [12, с. 93].

Такі речення відрізняються не лише значеннєвим синкретизмом, а й структурним. Головною особливістю є те, що підрядна частина в них присьднується не до опорного слова головної частини, а до всієї головної частини, пор.: *Толя дуже переживає, що волосся в нього почало випадати* [20, с. 139] – *Толя дуже переживає у зв'язку з тим – що волосся в нього почало випадати*.

Малопродуктивністю відзначаються речення, у яких опорними є слова зі значенням емоційного стану, як-от: *радість, здивування, жаль, вина* тощо. У таких реченнях опорний іменник допускає роз'яснення в з'ясувальному й атрибутивному плані, а головна частина в цілому вказує на причину: *Не його вина, що мав успіх у жінок* [6, с. 362] – *вина в чому?, вина яка?, не його вина через що? з якої причини?*

Проаналізовані приклади підтверджують, що в усіх конструкціях засобами зв'язку виступають різні сполучники, але найпродуктивнішим залишається сполучник *що*. Активно вживані в українській мові складнопідрядні речення з вище означеними опорними компонентами, що приєднують підрядну частину зі з'ясувальним та причиновим значенням, доводять: сполучник *що*, паралельно з іншими значеннями, може приєднувати підрядну частину з причиновим значенням.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у системі з'ясувальних складнопідрядних речень нерідко з'ясувальне значення ускладнюється додатковими відтінками. Найчастіше – це відтінки атрибутивного та причинового значень, засоби вираження яких формуються на ґрунті з'ясувальних відношень. Це дало нам підстави виокремити два основних різновиди з'ясувальних конструкцій, що мають синкретичну семантику: з'ясувально-атрибутивні та з'ясувально-причинові. Основним чинником, що зумовлює синкретизм у з'ясувальних конструкціях, слугує опорний компонент головної частини (девербатив або іменник, який має здатність до керування, або предикат з емоційним значенням), а саме його синкретичне категорійне значення.

Важливість отриманих результатів полягає в істотному розширенні уявлень про семантико-функціональні особливості з'ясувальних складнопідрядних речень. Важливим з теоретичного погляду є з'ясування ролі сполучних засобів у формуванні семантики досліджуваних конструкцій.

Література:

1. Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе / В. В. Бабайцева. – Воронеж : Центральночерноземное книжное изд-во, 1967. – 392 с.

2. Багрянний І. Сад Гетсиманський : [текст] / Іван Багрянний. – К. : Час, 1991. – 510 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавн. центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Валгина Н. С. Сложноподчиненные предложения в русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1971. – 85 с.
5. Грамматика руського язика / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1980. – Т.2 : Синтаксис. – 725 с.
6. Дмитерко Л. Планета в теплих долонях : [текст] / Леонід Дмитерко. – К. : Рад. письменник, 1964. – 430 с.
7. Доценко О. Л. Модальність у вираженні об'єктно-з'ясувальних відношень: дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.01 / Доценко Олена Леонідівна. – К., 2000. – 235 с.
8. Збанацький Ю. Твори в 2-х томах : [текст] / Юрій Збанацький. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 1. – 700 с.
9. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167.
10. Крючков С. Е. Современные русский язык. Синтаксис сложного предложения / Крючков С. Е., Максимов Л. Ю. – М. : Просвещение, 1977. – 192 с.
11. Кучер В. Голод : [текст] / В. Кучер. – К. : Молодь, 1988. – 349 с.
12. Малик В. Чумацький шлях : [текст] / В. Малик. – К. : Укр. письменник, 1993. – 285 с.
13. Петльований В. Вибрані твори : [текст] / В. Петльований. – К. : Дніпро, 1984. – 477 с.
14. Распопов И. П. Основы русской грамматики: Морфология и синтаксис / И. П. Распопов, А. М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 352 с.
15. Рибак Н. Переяславська Рада : [текст] / Натан Рибак. – К. : Держлітвидав України, 1953. – Т. 2. – 642 с.
16. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
17. Стельмах М. Твори в 6-ти томах : [текст] / Михайло Стельмах. – К. : Дніпро, 1972. – Т. 1. – 663 с.
18. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Заблук та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
19. Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення / Людмила Шитик // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення: збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г. Р. Передрій. – Черкаси : Брама-Україна, 2005. – С. 216-222.
20. Щербак Ю. Чорнобиль : [текст] / Юрій Щербак. – К. : Дніпро, 1989. – 223 с.